

СПРОБА ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ПРОЧИТАННЯ ФАНТАСТИЧНОГО РОМАНУ АНДРІЯ БЕЛЯНІНА «ВІДСТРІЛ НАРЕЧЕНИХ»

У статті із застосуванням теорії постколоніалізму розглядається фантастичний роман Андрія Беляніна «Відстріл наречених», зразок сучасної російської масової літератури. Аналізуються наявні у романі елементи, що продовжують традицію колоніального, імперського дискурсу російської літератури щодо України.

Образи України та українського народу віддавна живлять російську літературу, що зумовлено, зокрема, повсякчасними спробами сконструювати і структурувати уявлення про розширений «свій простір», освоїти і маркувати у звичних координатах приєднану територію. Протягом століть російська література конструювала такий образ України і легітимізувала панування російського «центру» на цих територіях.

Перегляд давніх відносин цих культурних формацій пов'язаний із застосуванням до російсько-українських літературних взаємин теорії постколоніалізму, що втілює зокрема у працях Еви Томпсон «Трубадури імперії: російська література і колоніалізм» [1] - щодо російського варіанту імперського дискурсу, і Мирослава Шкандрія «В обіймах імперії: російська та українська література новітньої доби» [2] - щодо особливостей російсько-українських відносин. У них автори досліджують історичний розвиток ставлення імперії до своєї периферії.

У цій статті ми спробуємо поглянути, як російська література зображує образ України та українців сьогодні, після падіння останньої з імперій, у якій дві культурні формації перебували у цілком специфічних взаєминах «центр - периферія». Для того послуговуватимемося особливостями, описаними згаданими вище теоретиками постколоніалізму, як критеріями належності до певних дискурсів, що ними оперує постколоніальна критика¹.

З цією метою ми розглянемо фантастичний роман «Відстріл наречених» (2002) Андрія Беляніна, котрий вводить у структуру сюжету погляди «російського» центру на утворення, що їх можна

з певною умовністю ототожнити з «Україною» та «Заходом». Питання типовості художніх практик, використуваних Беляніним, лежить поза межами цієї статті, йдеться радше про констатацію тих чи тих явищ у такому досить популярному зразкові масової літератури, яким є «Відстріл наречених».

Належність твору до жанру художньої фантастики зумовлює типова наявність альтернативної дійсності [3]. З одного боку, це означає, що будь-які реляції до реальної дійсності є дещо умовними. Хоча автор і вводить достатньо мовленнєвих та етнографічних ознак, уможливаючи прочитання образів то як «російських», то як «українських», структурні протиставлення у творі ніколи до кінця не дорівнюватимуть парі «російське» — «українське» у реальній історії. З другого боку, це дає нам змогу аналізувати не ставлення, зумовлені конкретно-історичними подіями, коли б ішлося про реалістичну прозу, а загальне функціонування цих опозицій певного типу свідомості, що її представляє автор.

Андрій Белянін є нині одним із найпопулярніших російських письменників свого жанру, що видавництво визначає як «гумористичну фантастику». Серед порушених ним тем є і традиційно-фантастичні образи європейського середньовіччя, і аналогічні фольклорно-історичні схеми російської генези, і еkleктичні сюжети із залученням міфологій народів світу. Єднає це розмаїття власне мала зацікавленість культурно-історичним контекстом і настанова на суто розважальний характер сюжету в екзотичному антуражі. Часто використовується пригодиницька чи детективна домінанта.

¹ Ми виходимо з того, що твір мистецтва зокрема може перебувати у колоніальному дискурсі, і тоді він будуватиметься на позиціях справедливості колоніальних зазіхань імперії і легітимізувати їх, в антиколоніальному дискурсі, що витворюється у літературі «колонізованого» як спротив означеній вище тенденції, - і тоді він буде доводити несправедливість таких зазіхань, відкидати їх природність і доцільність, і в постколоніальному дискурсі, - і тоді він сприятиме переосмисленню традиційних відносин колишніх «центру» і «периферії», пошуку нової ідентичності поза координатами колишньої імперії для колонії, якій вдалося здобути незалежність.

У детективному сюжеті «Відстрілу наречених» описується одне з низки розслідувань, що їх проводить сучасник автора, російський міліціонер, закинтий у паралельний світ напівфольклорної, напівісторичної допетровської Росії. Тут цар Горох зі своїм двором приймає делегації від декількох західноєвропейських королівських домів з метою обрати царицю з-поміж принцес, а також посольство «запорозьких козаків», метою спілкування з яким є продовження договору (очевидно, чинного вже віддавна) про охорону кордонів і матеріальну допомогу. Невдовзі на європейських принцес один за одним вчиняються замаху, а переговори унеможливаються через викрадення адресованого цареві коштовного подарунку від запорозького гетьмана. Із розслідуванням двох цих справ пов'язані розмисли наратора над геополітичною розстановкою у тамтешньому світі, які й дають змогу говорити про аналізовані структури. У відновленні суті подій поступово вимальовуються особливості національного характеру, що відрізняють «росіян» від «європейців» та «українців» (беремо ці назви у лапки, адже ототожнення залишається умовним). Зрештою, виявляється, що організатором усіх негараздів був прусський посол, що мав на меті дискредитувати образ «Росії» в очах європейських гостей, з одного боку, а з другого – ослабити державу царя Гороха, розсварити його із запорозькими козаками і позбавити прикордонної військової підтримки.

Роман не претендує на жодну історико-культурну достовірність, ба навіть на внутрішню логічну цілісність, себто має суто розважальний характер і завдяки самому жанрові «гумористична фантастика» адресується найширшому читачеві, якого цікавлять у «фентезі» втілення найзагальніших композиційних схем боротьби добра зі злом [4]. Така настанова виказує авторське уявлення про те, якими протиставленнями можна наповнити подібну найзагальнішу схему для того, щоби полонити свою аудиторію. Через це аналіз твору на предмет наявності опозицій «центр» – «периферія», «джерело цивілізаційного впливу» – «об'єкт цивілізаційного впливу», «Захід» – «Схід» у їх культурологічному розумінні (або відсутності таких опозицій, яка теж певним чином позиціонує твір), може виявитися досить плідним.

М. Шкандрій характерною рисою колоніального дискурсу у російському випадку називає уявлення про те, що «всі малі й політично слабкі народи мають бути підпорядковані духовно та культурно вишій Росії, якій завдяки її розмірам та військовій силі судилося врядувати, освічувати та асимілювати» [5]. Доведення такої «духовної і культурної вишості» спирається на асоціацію культури «центру» і «периферії» з відомими в культурі маркерами, такими як «чоловіче»–«жіноче», «доросле»–«дитяче». Е. Томпсон

зазначає, що зображення підпорядкованої нації у мистецтві метрополії часто набуває рис фемінічних, таких, які б вимагали від «маскуліної» метрополії захисту цього етносу, таким чином ніби легітимізуючи колоніальні відносини, що утворилися [6].

У творі Беляніна маркерам «чоловіче» і «жіноче» суспільство відведено інші функції. Запорожців зображено як дещо дикуватий колектив чоловіків, що живуть і формують свої звичаї за відсутності жінок. Факт зрозумілий, адже військове формування складають лише громадяни, здатні на збройний захист, але суто військове формування з представників лише однієї статі не може бути осередком окремої культурної традиції: десь мають існувати мирні поселення, які забезпечують наступність поколінь носіїв певної мови, культури, національного характеру. Тоді як наявність жінок у «російському» суспільстві робить його більш повноцінним, а сформовані за такого стану традиції – більш цивілізованими і гуманними.

Тут використано й інші маркери, які легітимізують потребу пригорнути «українців» під широке плече «російського» царя. Тому ми натрапляємо на чимало характеристик, які роблять козаків у творі Беляніна подібними до дітей. До таких дитячих рис зокрема належить «дитяча цікавість»: «а *блакитні очі спалахували чисто дитячою цікавістю*» [7], хоча йдеться про полковника, голову посольства! Часто ці люди постають як такі, що не можуть передбачити на кілька кроків наперед, застосовують найперший, що спав на думку, метод подолання проблем – силу.

Хоча варто зауважити, що ознаки деякої «дитинності» притаманні не лише українцям, а й іншим представникам цієї «доісторичної доби»: адже для того, щоб якийсь хитрий «Захід» міг легко розсварити цих «дітей» цивілізації, треба, щоб усі були схильні поводитися дитинно. Тому, напевно, коли йдеться про пару «Росія»–«Україна» у цьому ключі, не обов'язково мислиться протиставлення дітям людей цілком дорослих. Можливо, подібна поведінка більше нагадує стосунки «старших» і «молодших» братів, коли старші вже встигли набути певних уявлень про великий світ і, щоб відчутти себе дорослішими, поамалу передають знання молодшим.

На додаток до наведених вище міркувань про засоби «легітимації» певного типу міжетнічних відносин, варто згадати Саїдову ідею «моральної влади», що вириває при зображенні у культурі певним чином підлеглого. Е. Саїд визначає це явище як «наші уявлення про те, що "ми" робимо і чого «вони» неспроможні зробити або зрозуміти, як це робимо або розуміємо "ми"» [8]. У нашому випадку така неспроможність, здається, постулюється, коли йдеться про «невміння» запорозького посольства поводитися «цивілізова-

но», зрозуміти певні правові конвенції, і взагалі «недолученість» до цього «цивілізованого» європейського дискурсу, особливо виразного у світлі присутності при дворі його носіїв. «Російське» «ми» наратора також далеко від утілення цих бажаних практик, але, на відміну від українського суспільства, цей вектор принаймні є актуальним для певної «вищої верстви російського населення». Себто, наділяючи росіян *усвідомленим* потреби уподібнюватись європейцям, автор розмежовує «російське» «ми» наратора й «українське» «вони». Йдеться, зокрема, про колізію, на яку натрапив детектив, розслідуючи справу із викраденим запорозьким подарунком. Козаки, що довідалися, хто є цей злодій, прагнуть власноручно його покарати, однак для наратора це неприпустимо, особливо зважаючи на іноземне підданство злочинця і наявність купи «спостерігачів», що змушують офіційний лукошкінський апарат зі шкіри вилазити, але виглядати в очах гостей законослужняними. Наратору справді важко порозумітись і довести полковнику, чому цього робити не «не можна».

Ева Томпсон пише про типологічну відмінність взаємин російського імперіалізму з його «колоніями» від «класичних» західноєвропейських моделей: «Хоча індуси могли ставитися до британців як до ворогів, вони неохоче, але визнавали їхню цивілізаційну компетентність» [9]. Що ж до російського випадку, то, як зазначає один із цитованих Е.Томпсон спостерігачів XIX ст., «країни, підкорені Росією, мають здебільшого культуру, вищу за культуру їхнього поневолювача» [10]. Звісно, у Томпсон і не йдеться про всі підпорядковані землі, а переважно про найближчі до західних і південно-західних кордонів російського ядра, мешканці яких згадуються як «люди Заходу», - тобто саме про випадок, актуальний для відносин «російське» - «українське».

Хоч як це банально, але, здається, розподіл сутності залежить від географії. «Завойовник», метрополія, може поставати західним цивілізатором (як, наприклад, західноєвропейські імперії, чи Росія у Середній Азії), чи східним варваром, що використовує лише силу, а не «знання», як монголи, що зруйнували Русь, турки - у Візантії чи СРСР у повоєнних країнах Центральної Європи. Світ не є одвічно поділений на онтологічні «Схід» і «Захід». «Як і сам Захід, Схід - це ідея, що має історію і традиційні думки, свою образність та лексику, які надають йому реальності та присутності на Заході і для Заходу» [11], — пише Едвард Саїд. Ці культурологічні поняття «Заходу» і «Сходу» мають мало спільного із географічними (географічно «Захід» і «Схід» - не полюси, завжди є куди рухатись в обидва боки), і, якщо говорити про географічні зіставлення, то скоріше подібні до «півночі» і «півдня», щодо яких є певні абсолютні (як Британія, напевно, є виразником абсолютної ідеї «Заходу»), але

у більшості випадків кожна точка є південніша або північніша за якусь іншу.

У запропонованих визначеннях «загарбник-цивілізатор» і «загарбник-варвар» не випадково наведено якомога більше подібних прикладів стосовно образу тієї «метрополії», про яку тут ідеться. Те саме утворення, виступаючи у різні часи та щодо різних «інших» з різними співвідношеннями політичної сили і засобів її нав'язування, може бути: захопленим «східними варварами» «заходом»; «східними варварами», що захопили «захід»; «заходом», що цивілізує «східних варварів». Трапляється ще одна ситуація, не наведена серед історичних прикладів, коли розглядане утворення є об'єктом чиєїсь цивілізаторської місії, згадати хоча б запозичення «європейськості» за Петра I.

Очевидно, що імперія, яка намагається легітимізувати своє панування на певній території, прагне довести це своє право, утверджуючи свою позицію як «західної» держави, а підкореної колонії- як «східної». Особливо це, напевно, актуально для Росії, яка від XVII ст. виборювала собі право виглядати «своєю» у колі європейських держав [12]. М. Шкандрій зазначає, що не лише польська література, для якої Україна справді була східною романтичною землею, а й «російська література орієнталізувала ... (певною мірою) Україну, аби зміцнити свої власні претензії на причетність до «цивілізованої» частини земної кулі та клубу народів - будівничих імперій» [13].

У «Відстрілі наречених» Андрія Беляніна й зображено одне з тих надлюдських зусиль російської державності постати рівною серед рівних. Автор через свого наратора, можливо, дещо іронізує з відмінностей, які поки що заважають стати таким «рівним», але тільки тому, що сам герой «випав» у цей паралельний світ з набагато дальшого відтинку цього шляху і явно уже дорівнює провідним розумам Європи, що завітали до Лукошкіна. Принаймні, якщо «Росія» у творі Беляніна сама перебуває на цьому шляху європеїзації, то її підлеглим територіям, як-от «Україні», потрібне це «російське» посередництво.

Цікаво, як імперський дискурс А. Беляніна намагається орієнталізувати, тобто «пересунути» «Україну» кудись на культурологічний «схід», представники якого здатні лише плентатися за «Росією» на шляху до культурологічного «заходу». Незважаючи на те, що географія цього фантастичного світу є ніби такою самою, як і справжнього (що потверджується при згадці про те, з ким «українці» спілкуються у воєнних походах, формуючи комплексний вигляд національного костюма: «Штани - від турків, піджаки - від угорців, шапки з кольоровим верхом — від поляків») [14], «українці» з географічного простору Європи ніби викреслюються. їх не впізнають

делегатії інших країн, вони не виступають суб'єктом військових відносин.

Натрапляємо і на характерне для колоніального дискурсу уявлення про «традиційність» бездержавного стану підлеглого. «Уявлення про те, що статус України як частини Росії є нормою ... дає підстави вбачати в сучасній незалежності України аномалію» [15], - зазначає Р. Шпорлюк. Наратор роману Андрія Беляніна прибув зі світу, де «справжня» Україна вже здобула незалежність, він сповнений іронією щодо цього факту, настільки сильною, що вона переноситься навіть на «українців» фантастичного світу, які добре вписані в систему. Таке ставлення пронизує собою нарацію, реалізуючись навіть на мовленнєвому рівні і втілюючись зокрема в українізмах, вживаних поза мовленням персонажів-«українців», таких як «*незалежная*», «*самостийная*», «*мова*», «*желто-блакитный*» з усіма скептич-

но-знушальними конотаціями, притаманними транслітераційному вживанню цих понять у сучасній російській мові.

Твір «Відстріл наречених» Андрія Беляніна, за всіма ознаками, продовжує колоніальний дискурс російської літератури щодо України. Тут немає жодного переосмислення відносин із Україною. Автор не лише втілює заявлену модель «центр» — «периферія», а й не утруднює себе пошуками для цієї опозиції нових аргументів, навіть не намагається підтвердити її авторитетом нових мотивацій. Можна сказати, що у цьому творі автор просто використовує існуючі в культурі стереотипні уявлення про відносини з «молодшим братом», застосовуючи їх у гумористичних ситуаціях, які промовляють до найширшого загалу, що здебільшого не задумується над переосмисленням міжетнічних взаємин.

1. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Пер. з англ. М. Корчинської.- К.: Основи, 2006.- 368 с.
2. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер. П. Тарашук.- К.: Факт, 2004,- 496 с
3. Rudolf E. Świat istot fantastycznych we współczesnej literaturze popularnej.- Wałbrzys, 2001 - S. 58.
4. Ibid.
5. Шкандрій М. Вказ. праця.- С. 39.
6. Томпсон Е. Вказ. праця.— С. 75.
7. Белянин А. Отстрел невест.-М.: Армада & Альфа-книга, 2002.- С. 24.
8. Едвард С. Орієнталізм / Пер. з англ. В. Шовкун,- К.: Основи, 2001.-С. 25.
9. Томпсон Е. Вказ.праця.- С. 44.
10. Томпсон Е. Вказ.праця.-С. 44.
11. Сайд Е. Вказ. праця.- С. 15.
12. Томпсон Е. Вказ.праця.-С. 56-58.
13. Шкандрій М. Вказ.праця.-С. 64.
14. Белянин А. Вказ. праця.- С. 24.
15. Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Пер. з англ. Г. Касьянова,— К.: Дух і літера, 2000.— С. 236.

Daryna Semenova

AN ATTEMPT AT A POST-COLONIAL READING OF ANDREY BYELANIN'S FANTASY NOVEL *SHOOTING OF THE BRIDES*

Utilizing post-colonial theory, the article investigates Andrey Byelanin 's fantasy novel Shooting of the Brides, an example of contemporary popular Russian literature. It analyses elements of the novel that continue the tradition of the colonial imperial discourse of Russian literature towards Ukraine.